

Julen 1899 vid Malmbanan

Den här artikeln är hämtad från Norra Västerbotens julnummer 1913-12-22 och skriven av chefredaktören Anton Wikström (1876-1935). Han var järnvägsarbetare i unga dagar så det är personliga minnen han delar med sig av.

Anton var inte rallare utan sysselsatte sig med att uppföra arbetarbaracker för järnvägsbygget. Det centrala i berättelsen är den annorlunda julen 1899 ute i vildmarken.

Berättelsen har digitaliserats av undertecknad som också lagt in foton som helt saknades i berättelsen.

Stig Sandström, stigsand49@gmail.com, www.lokalhistoriaskelleftea.se

Det var hösten 1899. Banan Gällivare-Kiruna var rälslagd och gods- och materialtåg gick på sträckan.

Efter att ha varit malmlastare i MalMBERGET några månader gick undertecknad med i ett lag, som åtagit sig uppförandet av arbetsbaracker på sträckan ovanför Loussavara, nuvarande Kiruna.

En kall och bister morgon i slutet av september steg vi i Gällivare "ombord" på det till Kiruna destinerade godståget, där vi placerades i en godsfinka, som före tågets avgång blev så fullpackad med folk, att man knappt kunde vända på sig.

Någon sittplats fanns inte, men i ena ändan av finkan var insatt en liten norsk järnspis, som dock drog så dåligt att han knappt kunde värma upp sig själv och än mindre rädde med att tina upp den tumstjocka isen på finkans golv.

Tåget var långt och banan var ny och ojämn, och trots att farten ingalunda var stor, ryckte och krängde vagnen alldeles ohejdat.

Den tilldrar sig när sista etappen av Malmbanan mellan Kiruna och Riksgränsen byggdes med start 1898. Hela Malmbanan är ca 50 mil lång och sträcker sig mellan Boden och Riksgränsen. Den norska fortsättningen mellan Riksgränsen och Narvik heter Ofotenbanan.

Sträckan mellan Gällivare och Riksgränsen sysselsatte 40000 man och öppnades för trafik 15/11 1902. Men den invigdes först 14/7 1903 då Oscar II inte ville resa dit under vintern.

Ett ryck framåt, och vi gjorde en gemensam överhalning åt ena väggen, så en tvär knyck, och vi gjorde en lika kraftig ansats åt andra hållet. Falla kunde vi inte, för därtill var utrymmet för trångt, men klämda och knådade blev vi.

Kylan från islagret under fötterna spred sig så småningom till fötterna och uppåt benen, men det var intet att göra åt den saken; där man råkat bli inkilad, där stod man och kunde inte annat.

Men det skulle bli än värre. När vi någon gång fram på aftonen kom fram till Kalix älv, befallde en ingenjör, som var med någonstans på tåget, att vår "finka" skulle lämnas där, Det återstod för oss intet annat, så vitt vi ville bli med till Loussavara, än att ta oss över till de andra vagnarna, som alla var öppna.

Den del av resan som nu återstod var ohygglig. Det blåste en bitande kall, snöblandad nordan, som gick genom märg och ben.



1899-10-15 Första tåget på Malmbanan anländer till Kiruna station (Järnvägsmuseum, färglagd)

Vi frös alldeles förskräckligt, men omkring kl. 8 på kvällen kom vi i alla fall fram till den blivande

vildmarksstaden. Styva och stelfrusna, men i alla fall vid liv.

Märkvärdigt nog blev ingen av oss, så vitt jag vet, sjuk efter den ruskiga färden.

Den blivande vildmarksstaden sade jag; för vid den tiden var det inte mycket bevänt med samhället däruppe. Bangården var då inte anlagd, "stationshuset" bestod av en liten lådliknande skrubbe av bräder, i närheten fanns en och annan provisoriskt hopspikad "kåk", litet längre bort åt sjön till fanns en handelsbutik och åt öster uppåt Loussavara-bergets sidor hade bolaget uppfört 3 å 4 baracker.



Ca 1899 Hannu & Greens proviantförråd (Digitalt museum, färglagd)



1898 Loussavara poststation i Kiruna (Postmuseum, färglagd)

I en av dessa fick vi vår bostad tills vidare. Vi hade först att på en plats nere vid Loussajärvi uppföra en kombinerad stall- och barackbyggnad, avsedd att rymma 40 man och 20 hästar, och vi tog redan dagen efter vår ankomst itu med arbetet. Det gick raskt undan, men jag vill inte påstå att arbetet utfördes med någon större omsorg.

Vår arbetsbas var en halvfinne som hette Gustafsson. Han tålde inte något "pjunk", fort skulle det gå undan. Hur pass ordentligt arbetet blev utfört var enligt hans mening av helt och hållet underordnad betydelse.

I de väggar vi timrade fanns det gott om springor genom vilka man ledigt stack handen,

men de fylldes med lite mossa och säcktrasor och så var det "all right".

När pappan skulle spikas på taket var det omkring 30 grader kallt, och då det under spikningen inte gick att använda handskar, så dröjde det inte lång stund innan fingrarna styvnade och måste uppmjukas vid den nere på marken placerade kaminen.

Lyckligtvis tog det inte länge. En spik på varje meter räcker gott, förklarade "basen", och på det viset var taket snart pappbelagt.

Hur och av vem arbetet avsynades och godkändes vet jag inte, men att "basen" fick ut ackordssumman, det är säkert.



1900 Tillfällig bostad "Fläsklåda" (Borg Mesch, färglagd)

Någon dag en tid därefter, då det stormat en smula, hörde vi berättas att hela papptaket lämnat sin plats och företagit en luftfärd uppåt berget ...

Det var väl någon som fick en extra förtjänst med att spika fast det igen, antar jag.

Vårt nästa göra var att uppföra en barack och en schaktmästarebostad ett par mil ovanför Kiruna, samt ytterligare en barack någon kilometer längre upp, vid en älv som jag inte minns namnet på, men som väl flödar ut någonstans i Torne älv eller dess sjösystem.

En – som vanligt – kall och blåsig oktoberdag "buffrade" vi från Loussavara till den jordkoja uppe vid den blivande järnvägen, som för de närmaste veckorna skulle bli vår bostad. Den låg vid en liten sjö, och så vitt jag kan räkna ut av kartan, ungefär där stationen Krokvik nu är förlagd.

Ett par, tre kilometer eller så nedanför ligger en finnby "Karavåpia". Där skulle vi rasta på resan upp. En åkare som skjutsade våra "grejer" och vår proviant körde ett stycke förut och vi marscherade en bit efter. Kallt var det, snön yrde och drev så man knappt kunde se upp, och vägen var miserabel, igen driven och tung att vandra.

När vi äntligen kom fram till första stugan i Karavapia, stod skjutsbondens häst bunden vid ett uthus och åt hö.

Bredvid stod en get och delade "höbännets" innehåll med hästen. Geten hörde gården till och tycktes ha frihet att leva friluftsliv ute i kylan och snön så mycket den ville, och kanske litet till.

Samtidigt som vi kom fram till stugan kom en 8 å 10 års flicka plumsande genom snödrivorna från den på betydligt avstånd liggande ladugården. Hon var barhuvad, barfota och barbent; en tunn, till knäna räckande bomullsklänning var, så vitt vi kunde förstå, det enda plagg hon hade på sig!

Det måste i alla fall vara annat virke i de barn som växa upp i dessa finnkåkar, än de bortklämade småttingar som fostras i den "civiliserade" världen och som måste inbyttas i många lager kläder och pälsverk för att inte bli "förkylda" så snart det inte råder full sommarhetta!

Stugan var indelad på vanligt sätt i kök, kammare och förstuga.

En person som gick under namnet "Polis-Jansson", hade åtagit sig en större timmerdrivning i trakten, och "kammaren" hade förhyrts och beboddes av honom och hans hustru.

Gårdsägarens egen familj bestod av, förutom man och hustru, en barnskara på 6 å 8 st. jag minns inte om jag räknade!

Köket var rätt stort, men lågt i taket, fullständigt kala väggar och öppen spisel, i vilken det för tillfället stod en gryta, vilken runt om kantades av

renklövar som nådde över grytans överkant, medan de till klövarna hörande avflådda benen var nedstuckna i spadet.

Allt i detta vildmarkshem verkade primitivt, ålderdomligt, man kände sig därinne förflyttad ett eller annat århundrade tillbaka i tiden och vad man i sin barndom hört farfar och mormor berätta om hur det var och hur man levde i deras barndom, dök upp i minnet.

Om man av vad man såg och iakttog drog den slutsatsen att det rådde fattigdom i detta hem, så tog man emellertid fel. "Polis-Jansson", som hade rätt mycket att berätta om värdfolkets levnadsvanor, seder och bruk, hade även fått förtroendet titta i värdens plånbok, och den innehöll över 2,000 kronor i rena kontanter. Även de andra familjerna i byn voro smått förmögna, påstods det.

Husbonden själv var tyst och sluten och hade en lömskt och otrevlig uppsyn. "Moran" däremot var rund och välmående och glad och trevlig och pratade utan uppehåll, fastän de flesta utav oss tyvärr inte begrep ett jota av hennes finn-lapska rotvälska. Vi hade emellertid med i laget en svensk-finne uppifrån Karl-Gustaf och han fick sköta samspråket och tolka vid behov.

Efter att ha vilat och värmt oss ordentligt fortsatte vi till målet, som var den förut omnämnda jordkojan.



Ca 1900 Kojas efter Malmabanen (Borg Mesch, färglagd)

Den var uppförd samtidigt med linjens stakning, antar jag. Både väggar och tak var av torv, två små fönster fanns samt en av gråsten uppförd mur. Golvet utgjordes av den tilltrampade jorden och vid väggarna var "britsar" uppspikade till liggplatser, två och två ovanför varandra.

Kojan var ganska varm, säkert betydligt varmare än de baracker vi byggde. Före oss bodde ett kran-sågarlag på 6 man i kojans och vi var 7, så där blev trångt om utrymmet. Men sämjan var god. Arbetsdagen var mycket kort, högst 4 à 5 timmar. Frammot jul kunde man arbeta 3 à 4 timmar i dagsljus. Det blev därför en stor del av dagen som tillbringades inne i kojans.

Någon gång hände det att en eller ett par man reste ner till Loussavare för att komplettera proviantförrådet. När dessa kom igen var det högtid; utom brev till en eller annan i laget hade de alltid att berätta en del nyheter utifrån den yttre världen som de uppsnappat nere vid metropolen Loussavare. Det var alltid ett avbrott i enformigheten.

Några av kran-sågarlaget var genuina rallare, som följt med vid stambanans byggande ända långt nerifrån landet och sedan fortsatt på Ofoten-banan.

I kojans levdes också ett genuint rallarliv. Några tidningar eller böcker fanns inte att tillgå och de långa timmarna fördrev huvudsakligen med berättande av historier och framförallt med kortspel.



Ca 1901. Sprängning för Riksgränsens bangård (Järnvägsmuseet, färglagd)

Man kan just inte säga att det språk som fördes i dessa "rallarlag" var vidare fint, och de historier som berättades var i regel inte heller vidare salongsmässiga.

Ett par medlemmar av laget var lyckliga innehavare av gevär, och dessa roade sig med att försöka skjuta ripor, vilka i stora flockar höll till runt

kojan och "skrattade" hänfullt när skyttarna bommade på dem i mörkret. I regel klarade sig riporna utmärkt, tack vare det nästan ständigt rådande hel- eller halvmörkret.

Ibland när luften var klar kunde vi få se och beundra det allra härligaste norrsken, sådant som vi aldrig få se det härnere. Det fladdrade och flammade i väldiga strålknippen, slocknade och flammade upp på nytt och skiftade stundtals i alla regnbågens färger. Ibland tyckte vi oss tydligt höra hur det "sprakade" i luften, men kanske var det fel, det vågar jag inte avgöra.

När luften var riktigt klar och kall hände det också, när vi var ute ur kojans, att vi någonstans borta i ödemarken hörde ett långdraget tjut, ett otäckt, genomträngande tjut, som närmast ledde tanken på ett barns nödrop. Det var vargarna!

En morgon när vi kom till barackbygget, fanns det färskt vargspår runt bygget, klart synliga i den nyss fallna snön. Vår "bas" hade en stor, grå älg-hund, denne visades på spåret och följande detta, satte han i full fart till skogs.

Han hördes aldrig mer utav på hela dagen och ägaren sörjde honom edan förlorad, fullt förvissad att han gett sig i kamp med gråben och dukt under. Sent på kvällen kom han dock åter, uttröttad och hungrig, men oskadad.

Några dagar före jul begav sig allesammans ner till Gällivare och Malmberget för att fira jul och nyår. Alla utom två. Det var undertecknad och en värmlänning Olsson, som stannade kvar. Dels av sparsamhetsskäl, och dels med den föga angenäma järnvägsresan Gällivare-Loussavare i friskt minne, beslöt vi att fira högtiden där vi var.

Det blev en tråkig jul! De tre första dagarna hade vi arbete med upp förande av en verktygsbod, men sedan var det slut. Olsson var kran-sågare och ville inte timra och att arbeta ensam med timringen. Det lönade sig inte, varför det blev att göra ingenting.

Och så kom julafton!

Ända till dess hade vi med prat och ett av min kamrat förfärdigat rävspel kunnat fördriva tiden någorlunda, men julafton ville det inte gå. Det är i alla fall någonting särskilt med julen!

Vi kokade kaffe, lagade mat och försökte förströ varandra så gott vi kunde, men...

Efter middagen lade vi oss i var sin brits, samtalen stannade utav...

Minnena från gångna julhelger, barnårens jular med gran och ljus och glädje och senast förflutna julhelger, firade på olika sätt och på olika ställen, men alltid i kretsen av vänner och anhöriga; tanken på hur alla ens kära just nu firade jul tillsammans i ljus och fäst och glädje, alla dessa minnen och tankar trängde sig på med obetvinglig makt och intensitet och jämförelsen med nu ...

Den smutsiga, svarta kojan, den människotomma ödemarken utanför – alltsammans alstrade en ohygglig känsla av ensamhet, av övergivenhet av... ja, jag kan icke beskriva det, men jag grät – stora, gamla karlen!

Och jag gav mig själv ett heligt löfte, att hur det än i övrigt månede ställa sig, men aldrig skulle jag tillbringa ännu en jul i ödemarken, om det stod i min makt att undgå det.

Kamraterna skulle enligt avtal återkomma strax efter trettondag.

Vi blev dag efter dag allt mera tysta och slutna, hade rakt inget att säga varandra. Rävspelet blev vi utledsna på, dagarna gick allt långsammare och vi längtade intensivt efter trettondagen och kamraterna.

Trettondagen kom, men de bortresta hördes inte av. Dag efter dag släpade sig fram, långa och tunga, en, två, tre, fyra –

– Provianten började tryta och tobaken blev slut, och fortfarande var vi ensamma.

En morgon ett par dagar efter trettondag föreslog Olsson att vi skulle besöka den uppe vid den omtalade älven, cirka 3 km längre upp belägna kojan, för att söka efter möjligen kvarlämnad proviant och framförallt tobak.

Vi gav oss av i ljusningen på morgonen, följde banlinjen, efter vilken det fanns gångspår, som nu nästan var översnöade.

Vi kom lyckligt och väl fram till den för tillfället folktomma kojan, undersökte lådor och gömslen, men hittade bara ett par ostbitar och ett snuspaket.

Innan vi hade avslutat vår inspektion och var färdiga att återvända hade det redan börjat skymma, men luften var klar och månen var uppe. Vi beslöt nu att följa ett körspår, som gick vid sidan av banan.

Efter att ha gått en stund började vi dock undra om spåret gick åt galet håll. Vi hade färdats mellan

dessa kojor förut i dagsljus och tyckte oss vara någorlunda lokaliserade, men nu kunde vi omöjligt känna igen trakten.

Luften var klar och kall och tycktes liksom dallra i det blekblåa månskenet, men allting föreföll så besynnerligt ... det väldiga Kebnekaise, som annars syntes så långt borta, avtecknade nu sina skarpa konturer mot himlen helt nära, och fjällen som vi var vana att se runt om hade nu förflyttats alldeles inpå oss!

Det var den tunna, genomskinliga fjällluften, som i denna månskensdager åstadkom den optiska synvillan.

Vi stannade och undrade om vi borde vända om och följa de spår vi gått upp, men Kebnekaise hade vi till höger, alltså kunde spåret inte gå uppåt banan och då måste det leda neråt linjen, alltså fortsatte vi.

När vi gått så att vi tyckte oss för längesedan borde ha varit hemma, stannade vi för att konferera. Fortfarande hängde fjällen alldeles inpå oss, fortfarande var det fullständigt omöjligt att känna igen utsikten; vi var nu nästan säkra på att vi inte skulle komma fram till kojan efter detta spår; hur skulle vi? ...

Då skar genom luften ett tjut, detta ohyggliga långdragna, klagande tjut, som går genom märke och ben och ovillkorligen kommer en att känna en iskylla genom kroppen, trots att man är aldrig så varm! Vargar!!

Situationen var icke avundsvärd! Där stod vi inne i ödemarken, fullständigt obeväpnade, med hungriga, kringströvande vargar som närmaste grannar. Hur nära de var oss var omöjligt att bedöma utan kännedom om var vi befann oss eller på vilket sätt vi skulle nå fram till människoboningar.

En kort rådplägning följde: Vända om? Omöjligt! Vi skulle knappt orka samma väg tillbaka i den lösa snön, som till hälften fyllt slädspåret.

Med ledning av Kebnekaises läge ta av till vänster och försöka nå banlinjen? Ännu omöjligare i den lösa, meterdjupa snön!

Spåret måste härleda från en material- eller proviantfora nerifrån Loussavare och sannolikt leda förbi Karavåpia – marsch framåt, alltså!

Efter att ha fortsatt bara några tiotal meter öppnade sig framför oss en slätt. Det var en sjö. Här

tog spåret slut, totalt igenblåst och omöjligt att hitta ...

Vi stannade, tittade oss rådvilla omkring och började finna vår ställning om icke rent förtvivlad, så i alla fall inte långt därifrån.

Men... men... det är ju vår egen sjö!! ... där ligger kojan!!

Det var Olsson som fällde utropet, och jag försäkrar att det låg verkligt jubel i rösten. Det var verkligen så, vi befann oss på "vår egen sjö" och kojan låg ett knappt stenkast ifrån oss.

Läsaren kan aldrig inbilla sig hur inbjudande denna svarta, smutsiga ödemarkskoja nu föreföll oss, med vilken uppriktig glädje vi efter denna kusliga ödemarksmarsch tog vårt "hem" i besittning!

Det var tjugonedag jul, och ännu hade inga kamrater avhört! Provianten var nu totalt på upphållningen, och efter att ha överenskommit att tidigt följande morgon söka ta oss ner till Loussavara, gick vi till vila.

Jag hade slumrat till, men vaknade av att ett ljud nådde mitt öra.

– Är du vaken Olsson? Jag tyckte det "hallåade" nere på sjön!

– Det är väl vargar! svarade Olsson.

Om en stund trängde på nytt ett ljud genom kojans väggar; vi sprang båda upp från våra britsar och öppnade kojdörren. Nu hörde vi tydligt prat och skratt och glam nerifrån sjön! Ljuvligare musik hade aldrig smekt våra öron!

Det blev brev från vänner och anförvanter och tidningar och berättande av nyheter och mat och kokning och stekning och fäst i kojan den kvällen, och vi två "eremiter" tyckte oss äntligen få del av en smula julglädje, fast den var betydligt försenad.

Sedan var det just inget mer att berätta. Arbetet kom in i gamla gängorna igen.

Kransågarna började såga, och vi timrade. Ena baracken och schaktmästarbostaden var snart färdiga. Denna senare upptimrades, enligt arbetsledningens order, med betydligt större omsorg, väggarna drevades ordentligt med tjärdrev och pappbekläddes,

Byggnadsvirket bestod av där i trakten hugget timmer, som det var nästan omöjligt att timra av, eftersom stockarna hade sockertoppsform; orimligt tjocka vid roten och avsmalnande till nästan ingenting på 3 á 4 meter. Det gick dock.

Hur det sedan gick, hur jag blev sjuk och måste lämna Norrbotten och rallarlivet samt hur jag efter skiftande öden och erfarenheter slutligen kom att hamna på Norra Västerbottens redaktörsstol, det hör icke till denna historia - som ändå blivit alltför lång.